

DŽEMAL SOKOLOVIĆNAK A MUNKÁRA ÉS AZ ÖNELIDEGENÜLÉSRE VONATKOZÓ NÉZETEI

Dr. Džemal Sokolovićnak az idén megjelent könyve¹ újabb hozzájárulást jelent a hazai marxista elmélethez, kiváltképp Marx munkakritikájának alapos elemzéséhez. A könyv rendszerezve és kimerítően mutatja be a munkát és a magántulajdont, az elidegenülést, az elidegenülés elméletét és a munkaérték-elméleteket, a polgári társadalom újabb bírálatának téziseit, a proletár diktatúrát és autodiktatúrát, és áttekinti a szükségletek szerinti elosztást az emberi lét egyes területein, a társadalmi fejlődés jelenlegi fokán.

Karl Marx „kritikai-gyakorlati” filozófiája nemcsak a kortársakat hökkentette meg. Sok tétele a mai kor emberét is zavarba ejti, köztük még olyanokat is, akik követőinek vallják magukat. Az új, lényegre törő, evilági, éppen ezért kritikus és alkotó filozófia megdöbbentően eretnek igényeinek egyike a munka marxi kritikája, a munka „megszüntetésének”, „felszámolásának” igénye. Megérteni ezt az igényt, felfogni valódi értelmét, majd hogyanem annyit jelent, mint megérteni egyáltalán a marxizmust.²

Vizsont a munka marxi kritikájának megértéséhez, hangsúlyozza Sokolović, ismerni és érteni kell Hegelnek a munkáról vallott nézeteit. Tudvalevő, hogy a munka alatt Marx ugyanazt érti, mint Hegel, azzal a különbséggel, hogy nem ugyanaz róla a véleménye, mint Hegelnek. Marxnak a munkával kapcsolatos kritikája helyes értelmezéséhez nem elég csak ismernünk Hegelt, hanem értenünk kell Marxnak a hegeli munkafelfogással kapcsolatos kritikáját is. Marx elfogadja Hegel megfogalmazását a munkáról, de nem ért egyet Hegelnek a munkához való viszonyával és követeli nézetének elvetését. Hegelnél a munka valami pozitív, a munka lényege a tárgyasulás folyamata. Marx szerint viszont az adott társadalmi helyzetben a munka valami negatív, az elidegenülés folyamata. Hogy a munka mint tárgyasulás vagy mint elidegenülés nyilvánul-e meg, attól függ, milyen nézőpontból vizsgáljuk.

Hegel szerint a munka az önszermelés tevékenysége, s mivel Hegel a

munkát az öneszmélés szempontjából közelíti meg, számára a munka tárgyiátlanulással tárgyasul, azáltal, hogy meghaladja minden tárgyaságát, vagyis öneszmélésebe tér vissza. „A munka mint az öneszmélés valóságyszerűvé válás folyamata, mint Abszolútum, egyidejűleg:

a) a tárgyasulás folyamata, mely megszünteti az öneszmélést, és

b) a tárgyiátlanulás folyamata, a tárgyasultnak az öneszmélésbe való visszatérése, amelyben az öneszmélés valóságyszerűvé válik.”³

A munka valójában csak akkor az, ha kettős jellegű: tárgyasult-tárgyiátlanult és mint tárgyasult munka — ez esetben megszakítja az öneszmélést mint tárgyiátlanult munkát, miáltal a munkát mint öneszmélést igazolja. Szerzőnk hangsúlyozza, hogy az öneszmélés önmaga terméke, a munka terméke, tehát az ember tárgyasulását külsővé válásként fogja fel, ezért megszünteti (tárgyiátlanítja). A tárgyiátlanulás a munka termékének magántulajdonná változtatásából következik.

Hegelnél a munka az öneszmélés folyamata, Marxnál viszont a munka az ember csereviszonya a természettel. Szerzőnk könyvében megkísérel választ adni a kérdésre: miért asszociál a „csere” szó az „öneszmélésre”? A munka ugyanis tevékenység, az öneszmélés pedig ennek a tevékenységnek a terméke. „Ha az öneszmélés önmagán kívül semmi mást nem képes létrehozni, ebben az esetben a munka, mint az öneszmélés tevékenysége, a mozgást, az öneszmélés fejlődését, kizárólag mint mennyiségi változást, mint az öneszmélés növekedését bizonyítja.”⁴ A csereviszony ebben az értelemben mennyiség megvalósítása, csak az öneszmélésből következhet, mely teljességre törekszik, önmaga bizonyítására, mindennek önmagává változtatása útján, minden, az öneszméléseken kívül maradt alakulat negációját jelentő magáévátételre. Az előző állításból az a megállapítás vonható le, hogy az öneszmélés csak csereviszonyokból következhet, mivel az öneszmélés a munka eredménye.

Mint csereviszony, éspedig nemcsak az ember és a természet között, hanem a bérmunka formájában is mint emberek közötti csereviszony, a munka mint a magántulajdon lényege is megnyilvánul. Így Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratokban a munkát mint „a magántulajdon szubjektív lényegét” értelmezi. A munka és a magántulajdon, külön-külön véve egyazon jelenség két oldala, csak viszonyukból derül ki, hogy egyik a másikkal a lényegét képezi. A tulajdonviszony tárgyi viszony.

A magántulajdonos viszonyt elemezve, Džemal Sokolović a következőket állítja: a magántulajdonos viszony a megfosztás viszonyát jelenti, a magántulajdon pedig mint képződmény, a megfosztás eredményét, azaz a tulajdon negációját. A magántulajdonos viszony elsődleges formájában a munka, ennek a viszonynak az eredménye pedig — a munkatermék. Az ember tulajdonképpen azáltal teszi tulajdonává munkájával a természetet, hogy megfosztja a természetességétől, tagadva a természet „magánvalóságát”.

Džemal Sokolović a magántulajdonról a szó kettős értelmében beszél:

mint viszonyról és mint képződményről, azaz eredményről. Mivel viszonyként a magántulajdon közvetlenül mint munka létezik, feltehető a kérdés, hogyan létezik képződményként. A magyarázathoz szem előtt kell tartani, hogy a magántulajdon mint képződmény — például a tőke — sohasem meghatározott állapotot feltételez, hanem mindig viszonylagos nyugalomban van. „A munka tárgyiasult formájában, például a termelőeszközökben tárgyiasult munka, a magántulajdon új viszonyait teremti meg, mindig új munkafolyamatot igényel.”⁵

Súlyos dilemma elé állította Marx mai valóságunkat azzal az elméleti tézisével, hogy a munka a magántulajdon szubjektív lényege. Sokolović kiemeli, hogy amennyiben a munka a magántulajdon szubjektív lényege, amiből az következik, hogy tárgyi formában, magántulajdon formájában manifesztálódik, akkor eme manifesztálódás valamely alakjának, a magántulajdon valamely formájának megszüntetéséből nem következik egyúttal a lényeg megszűnése is, hanem csak a lényeg megszüntetéséből tételezhető fel a magántulajdon minden formájának megszűnése. Marx munkássága a magántulajdon felszámolására irányult, de sehol sem fejtette ki teljes szabadsággal, mi módon törölhető a magántulajdon fogalma, mert sehol sem fejtette ki a munka szabatos bírálatát és az ilyen értelemben vett „bírálat megvalósulásának” gyakorlati útját.

Marx téziséét magyarázva, miszerint a munka a magántulajdon szubjektív lényege, Sokolović ahhoz a következtetéshez jut, hogy „A természetnek munka által való előállítása, azaz a természet előállítása a nem természeti ember, az ember mint abszolút lény által, egyúttal az embernek magánvalóságán kívül, illetve külsőségekben való megnyilvánulását is jelenti. Tehát önmagának önmagán kívül való előállítása (a magántulajdon vagy az ember külsőségekben való megnyilvánulása), azaz a természetnek a természetén kívül való előállítása, az embernek (mint valóságos, természetes lénynek) magánvalóságán kívüli előállítása is.”⁶

Az elidegenülés és a kizsákmányolás, bármennyire közelieknek tűnnek is, és a valóságban közeli is, mégis különbözőek. Ennek alapján Sokolović nagyon jelentős állítást fejt ki: kizsákmányolás és elidegenülés nemcsak az osztálytársadalmakban lehetséges. A kizsákmányolás fogalmát ő kissé másként értelmezi, mint amit általában érteni szoktak alatta. Kizsákmányolás lehet a szociális kereteken, tehát az emberek kizsákmányolásán, vagyis az osztálytársadalmakon kívül is, de ugyanígy az elidegenülés is lehetséges és reálisan jelen van az osztálytársadalmon kívül, az emberek közötti kizsákmányoláson kívül is. Marx sehol sem állította, hogy elidegenülés csak az osztálytársadalomban, még kevésbé, hogy kizárólag a kapitalizmusban lehetséges.

Arra, hogy az elidegenülést éppen az osztálytársadalom, méghozzá a kapitalista társadalom példáján fejtette ki, két oka volt. Először: fel akarta tárni az elidegenülést abban a társadalomban, amelyben élt és ilyen módon bemutatni, hogy a munkának a tőkén alapuló kisajátítása

a munkától való elidegenülés alapja, amelyből az elidegenülés összes többi formája következik. Másodszor: Hegelnek egy „mennyei” fogalmát kívánta Marx leszállítani a földre és az akkori társadalom egzisztenciális fogalmává tenni. Sokolović hangsúlyozza, hogy Marx, „amikor a kizsákmányolás fogalmából levezette az elidegenülést, azaz a munka eredménye elidegenüléséből, semmiképpen sem szándékozott azt állítani, hogy az elidegenülés szubjektumának, a munka eredményétől való elidegenülés, tehát a kizsákmányolás szubjektumának feltétlenül másik embernek kell lennie.”⁷ Mivel felületesen értelmezték Marxot, egyes szerzők tévedésbe estek az Elidegenült munka olvasásakor, melyben ő a munka elidegenülését valóban az emberek közötti osztály-kizsákmányolás, mégpedig az osztály-kizsákmányolás legfejlettebb formáján magyarázza.

Ha az osztálytársadalomban vizsgáljuk a kizsákmányolást, megállapíthatjuk, hogy a kapitalistának csak a munkatermék egy része jut közvetlen használati értéként, az érték többlet legnagyobb része ezzel szemben tőkévé válik: olyan erővé, mely a munkásból újabb munkát sajtol ki. A szükséges munkahatáron, azaz saját szükségletein felül dolgozó ember besorolása még mindig munkás; most is, és akkor is, amikor a kapitalista zsákmányolta ki, egyaránt kizsákmányolt. Csakhogy a kizsákmányolás szubjektuma most nem rajta kívüli, hanem saját maga: *önmaga által kizsákmányolt.*

Az osztály nélküli társadalom első szakaszában eltűnik a bérmunkás is, a kapitalista is, azaz megszűnik a társadalom munkásokra és tőkésekre osztottsága, de még mindig fennmarad a munkás és a kapitalista fogalma, csak most már egy emberben, azaz minden emberben berne foglalva. Sokolović kiemeli, hogy a társadalom antagonisztikus egzisztenciája helyébe a kettős ember antagonizmusa lép. Mivel az ember egy időben munkás is, magántulajdonos is, az ő általa végzett kizsákmányolás egyidejűleg önkizsákmányolás.

A tőke mint önmagáért való cél helyébe a munka mint önmagáért való cél lép. „Az emberi szükségletek, melyek minden fajta termelésnek szubsztanciális elemei, itt mellőzve vannak. Valójában ezek létezése, fejlődése és az emberi szükségletek gazdagodása csak a munka érdekei szempontjából nyer elismerést, tehát nem mint motívum, értelem, cél, hanem mint a termelő munkaeszköze.”⁸

Amikor önkizsákmányolásról esik szó és a jövőbeni kizsákmányolásról, feltehető a kérdés, lehetséges-e önkizsákmányolás az emberek közötti kizsákmányoláson kívül.

Elméletileg nézve — és ezt Marx is sejtetni engedte — a természet kizsákmányolása, melyen az ember önkizsákmányolása is alapul, fennmaradhat akkor is, amikor az emberek termelői közösségbe társulnak, ezzel egymás közötti viszonyaikból kirekesztik a kizsákmányolást. Szer-

zónk azt állítja, hogy az osztálykizsákmányolás visszaállításának reális veszélye mindaddig fennáll, amíg az ember le nem mond a kizsákmányolásról általában, azaz a természet kizsákmányolásáról is.

Könyve második részében Džemal Sokolović vizsgálódásainak témája a munka és a csere, az elidegenülés és az érték, az elidegenülés elmélete és a munkaérték-elmélet, a munka megszűnése és a munkatöbblet, az utolsó fejezetet pedig a használati érték szubsztanciális jellegének szenteli.

Az ember nem úgy termel, mint a többi lény a természetben, mint például az állatok; az ember élettevékenysége tudatos élettevékenység, mely lehetővé teszi, hogy egzisztenciát teremtsen önmaga számára, de egyúttal más lények számára is, melyek már léteznek a természetben, vagy amelyeket ő maga (az ember) hozott létre. „Ő maga a természet terméke, de nem csak önmaga létezésének és saját fajtája létezésének fenntartása útján tér vissza a természethez, hanem általában a létezés útján, ő úgy teremt, akár a természet, ő létrehoz.”⁹

Marx A tőkében az áru, a csere, a forgalmi érték bírálatával nem a kapitalizmus bírálatához fogott, hanem ez a bírálat éppen itt, a munka feletti uralom legfejlettebb fokán — a kapitalizmusban — a munka mint csere bírálata is egyben. A tőkében Marx a munkát mint cserét definiálta, és a kapitalista termelési módnak az általa kidolgozott bírálata valójában a munkának mint általános termelési módnak, mint „az ember természetfeletti uralma antropológiai szintjére emelt általános cserének” a bírálata. „Miként az emberek közötti csere fejlett formáinál sem az eladás van a vásárlásért, hanem a vásárlás az eladásért, úgy a fejlett racionalizált munka esetében sem azért dolgoznak, hogy megélhessenek, hanem hogy dolgozhassanak.”¹⁰

Az embernek mint létezőnek a lényegi meghatározása, hogy más létezők lényege. Az ember nemcsak a természetben adott lényeknek nyújt egzisztenciát, hanem teljesen új lényeknek is, nem a természet termékeit szelídíti használati értékékké, hanem teljesen új használati értékeket hoz létre. Az ember és a természet közötti reprodukív viszony a munka mint szükségszerű munka. „De a munka mint szükségszerű munka nem csere. Ez a viszony nemcsak hogy nem termelő viszony, mivel általa csak a meglévő szükségletek elégülnek ki, hanem az olyan munka, mely csak szükségszerű munka, csak az ember szükségleteinek kielégítését jelenti, azaz az ilyen munkával nem termel többet az ember szükségleteinél. A munka mint szükségszerű munka, amely nem csere, amellyel nem termel többet szükségleteinél, nem munka.”¹¹ A szerző felteszi a kérdést, miért van az, hogy a munka mint szükségszerű munka nem munka. A magyarázat abban áll, hogy a munka teljes eredménye az ember egzisztenciája. Az emberi életen kívül, igaz, léteznek más termékek is, de ezek is csak mint közvetlen használati értékek, mint életszükségletei kielégítésének tárgyai. Az elmondottakból az a következtetés vonható le, hogy ahhoz, hogy a munka munka legyen, valamivel több-

nek kell lennie mint szükségszerű munkának; amellett, hogy szükségszerű munka, munkatöbbletnek is kell lennie.

A tőke első kötetének A munkafolyamat és az értékesítési folyamat című fejezetében (Harmadik szakasz, ötödik fejezet) Marx a munkafolyamat és az értékesítési folyamat közötti különbségről beszél, a kapitalista termelési mód feltételei között. Az értékesítési folyamat érték-többlet termelése Marx szerint csak a kapitalista termelési módra jellemző. Sokolović utal arra, hogy a munka már maga önmagában véve magában hordja az értékesítési folyamatnak minden feltételét, melyekről Marx beszél. Feltehető a kérdés, megvolt-e a munkafolyamat és az értékesítési folyamat egysége a kapitalista termelési mód előtt, egyáltalán: az árutermelés előtt.

„A történelem ugyanis nem az osztálytársadalom mint szükségszerűség világának megjelenésével vált kérdésessé, hanem a munkával, mint a szükségszerűség világával, és nem is kezdődhet autentikus, igaz emberi történelemként a kapitalista termelési mód mint az árutermelés végső osztályjellegű formája felszámolásának tényével. A szabadságvilág a munka túlfelőli oldalán kezdődik.”¹²

Az értékesítési folyamathoz két feltétel szükséges: először, hogy a természeti feltételek lehetővé tegyék a szükségszerű munka lerövidítését, és másodsor, hogy az ember saját termékei által felhasználva folytassa a munkát a szükségszerű munkán felül is.

Az elsődleges, azaz véletlen értéktöbblet és a forgalmi értékben mint a szándékos értéktöbblet első formájában megjelenő értéktöbblet között lényeges különbség van, mely magának a termelőnek az oldalán nyilvánul meg.

Elsődlegesen az egész értéktöbblet magáé a termelőé marad, tekintet nélkül arra, hogy kizárólag a munkaeszközökben tárgyiasul, ezzel szemben később a termelő csak akkor hoz létre értéktöbbletet, ha kizsákmányolt, ha más számára termel, ha másnak a használati értéke. „Mégis, közös lényegük — azé az értéktöbbleté, melyet az archaikus ember teremt, és azé is, melyet a modern bér munkás hoz létre — abban van, hogy egyik is, másik is a termelőeszközök vonatkozásában külsőleg nyilvánul meg, hasznos dologként pedig csak a munkafolyamatban bizonyul.”¹³

A szerző könyvében foglalkozik az értéktöbblet kérdéseivel a kapitalizmus előtti újratermelési alakulatokban és megkísérli választ adni, hogy miért tűnik úgy, hogy rejtett és néma.

Ebben szemmel láthatóan a csere játszott szerepet. A kapitalista csereviszonyok feltárták, szükségszerűvé és világosan kifejtetté tették az értéktöbbletet, ezzel szemben hiánya az előző újratermelési alakulatokban elfedte az értéktöbblet létezését, azaz a kapitalizmus előtti újratermelési alakulatokban az értéktöbblet többé-kevésbé véletlen volt. (A rabszolga és a jobbágy munkájából létrejövő értéktöbblet inkább volt véletlen, mint szándékos.) A rabszolga sem, a jobbágy sem szabad: a rabszolga-

tartó, illetve a hűbérúr tulajdonában vannak; mint a többi munkafeltételek, ők is a munkafeltételek sorába tartoznak. Minden kapitalizmus előtti újratermelési alakulat közös vonása, hogy a munka és a munkafeltételek nem különülnek el. A kapitalista csereviszonyok, a munkacsere, a munka és a munkafeltételek különválásának feltételei között, az értéktöbblet előállítását a munka előfeltétele.

Ha a megvalósulás fogalmát kívánjuk megmagyarázni, ami a kilencedik fejezet témája, abból indultunk ki, hogy a megvalósulás nem pusztán a terméktöbblet, a tárgyasult munkatöbblet létrehozása, olyan érték létrehozása, mely több annál, mint amennyire előállításához szükség volt. A szerző aláhúzza, hogy a munka megvalósulása nem termelési jellege megerősítését jelenti, hanem szélesebb keretekben végzett munkát, azaz nemcsak munkatermék-többlet előállítását, hanem több munka végzését is. „A munka megvalósulása alatt mi több munka előállítását értjük, a termelőszközökben foglalt tárgyasult munka alkalmazása útján. A munka tehát mint munka válik valóra, mint munkafolyamat, amikor önmagát valósítja meg, amikor saját magának saját magáért termel.”¹⁴ A megvalósulás elsődlegesen, azaz a véletlen termelékenységek feltételei, az árutermelést megelőző feltételek között mint a munka közvetlen megvalósulása jelenik meg, a csere megjelenését követően viszont közvetlenül valósul meg, vagyis csere útján. Ebben az esetben a terméktöbblet használati értéknek nyer megerősítést, és pedig két módon: egyrészt mint a vevő használati értéke, másrészt pedig mint a munka használati értéke. Ebből az következik, hogy minél fejlettebb a csere, annál ritkábban jelenik meg ez a többlet a vevő használati értékeként, annál inkább mint a munka használati értéke.

De hol van a munkatöbblet határa? — A szerző magyarázata szerint az egyetlen határ, mely az úgyszólván végtelen megvalósulást meggátolhatja, a társadalmi forradalom. Mivel a társadalmi forradalom felszámolja a társadalom termelőkre és nem termelőkre való felosztottságát, ez azt jelenti, hogy társadalmasítja a munkát, miáltal a termelőmunkában való részvétel a társadalom minden tagjára jellemzővé válik. A munkatöbblet az osztály nélküli társadalomban nemcsak a társadalom egyes tagjaié, hanem arányosan oszlik meg minden emberre. Ebből újabb kérdés adódik: fennáll-e az értéktöbblet előállításának lehetősége a munka társadalmasítása után? — Maga a fogalom, a munka társadalmasítása azt jelenti, hogy minden individuumra kiterjed, ami annyi, minthogy megszűnik a társadalomnak a munka alapján való felosztása. Az osztály nélküli társadalomban „a társadalmi munkatöbblettel az emberek társadalmi értéktöbbletet termelnek, mely nem az ő közvetlen használati értékük, nem az életük használati értéke lesz, hanem jövőbeni munkájuk használati értéke”.¹⁵

Annak köszönhetően, hogy a munkatöbblet társadalmasított, hogy arányosan oszlik meg a társadalom tagjai között, társadalmasított a munkán kívüli idő is. Minden ember számára lehetővé válik, hogy más

tevékenységekkel is foglalkozzon, hogy a munkán kívüli idejüket egyaránt szabadon használják, a termelő munkán kívül fejlesszék emberi szükségleteiket és kreatív képességeiket.

Könyvének harmadik részét Džemal Sokolović a polgári társadalom egy új bírálata téziseinek vizsgálatával vezeti be. A polgári társadalomnak a létezés értelmében vett létéről és hatáiról szólva, bármennyire egységesnek tűnik is, két, kölcsönösen összefüggő problémát tartalmaz. Az első: a polgári világ problémája (aminek alapján az, ami), és a második: a világ határainak problémája (vagyis az, amin belül a polgári világ többé nem az, ami).

A szerző abból a feltevésből indul ki, hogy a kapitalista jellegű polgári társadalom természetéből nem következik önmaga felszámolása, vagyis hogy határai előtte, tehát rajta kívül vannak. Hogy ez a feltételezés megerősítést nyerjen, a valóság értelmében vett lét kérdését kell megvizsgálni, illetve azt, ami folytán a kapitalizmusra a végtelen önfejlesztés a jellemző. „A kapitalizmus — megkíséreljük minél szabotabbban feltárni ennek az álláspontnak egyes burkolt elemeit — mint polgári társadalom, egyik osztálynak a másik általi kizsákmányolása.”¹⁶

A kapitalizmus lényege nem az osztályjelleg, társadalmi szerkezetének osztályjellege, hanem maga a *tőke*. Ebből adódik a tendencia, hogy a tőke mint a kapitalizmusnak a valóság értelmében vett léte lényege, kisajátítja a munkát kisajátítja a tőkést is, önmaga társadalmi megismerésítőjévé. Sokolović kiemeli, hogy a kapitalizmus az egyetlen osztálytársadalom, mely nem szűnik meg saját osztályjellege megszűnésével.

A magántulajdon lezárulásának folyamatában, a kapitalizmusnak Marx pozitív távlatait is látja, mint a magántulajdon megszűnését, a kommunizmust. A magántulajdon befejeződése a kapitalizmus, későbbi megszűnése a kommunizmus.

Džemal Sokolović Predrag Vranicki téziseire hivatkozik, melyek szerint a polgári társadalom a kapitalizmusnál szélesebb fogalom, és megelőzi a kapitalizmust. Sokolović ezt kiegészíti azzal, hogy a kapitalizmus szélesebb fogalmi tartalmat fed, mint a polgári társadalom és hogy a kapitalizmus tovább egzisztál ott is, ahol a polgári társadalom már elbomlott. A polgári társadalom a város-falu megosztottság megjelenésével kezdődik, vagyis a társadalmi osztályokra tagolódás feltételei között; a város-falu megosztottság megszűnése egyúttal a polgári társadalom megszűnését is fogja jelenteni. „A polgári társadalom megszüntetésének ezt a történelmi pillanatát mi kiegyenlítjük a társadalom osztályszerkezetének megszüntetésének pillanatával... A tőke, elmondhatjuk, bevégzi a polgári társadalmat a tőkés társadalom mint osztálytársadalom formájában, de meg is szünteti, mivel a kapitalizmust mint osztály nélküli társadalmat valósítja meg.”¹⁷

A szocializmus nem grandiózus vagy tömeges jelenségként kezdődik, hanem az egyéneken jelen levő tudattartalomként, a szocializmus az ember közösségienként jelentkezik. A szocializmus kérdését a szerző

Marxnak a Gothai program kritikájában kifejtett, az új társadalommal kapcsolatos álláspontjai elemzése útján közelíti meg. A szerző választ ad arra a kérdésre, miért nem nevezte Marx az új társadalom első szakaszát szocializmusnak, és miért nevezte új társadalomnak.

A proletariátus diktatúrája forradalmi, nem pedig konzervatív, mint az összes többi államalakulatok, éppen azért, mert nem egy osztály hozta létre, hanem az egész társadalom eszköze. A proletárdiktatúra mint államalakulat éppen ezért csak akkor hal el, mikor megvalósul az osztály nélküli társadalom. „Miként a proletariátus felszámolta a burzsoáziát, nemcsak mint osztályt, hanem mint burzsoáziát is, ugyanígy fel kell számolnia önmagát is, nemcsak mint osztályt, hanem mint proletariátust is. A proletariátus állama csak a proletariátus autodiktatúrájaként igazolja önmagát mint valóban forradalmi, társadalmi és történelmi.”¹⁸ Ez azt jelenti, hogy az osztály nélküli társadalom nem valószínűsíthető meg minden osztály felszámolása nélkül, minden osztály felszámolása pedig a proletariátus mint osztály felszámolását is jelenti.

A szocialista állam mint a proletariátus autodiktatúrája konkrét feladatai a szerző szerint: a munkatermelékenység fokozása, a szabad idő növelése, a szabad termelők társulása folyamatának létrehozása.

A záróelemzésekben a szerző az emberi szükségletek problémakörét vizsgálja, a szocializmus és a kapitalizmus viszonyát az ember szükségleteihez, és pedig három szempontból:

— a szükségletek szerkezete (a szükségletek gazdagsága és szegénysége),

— a szükségletek társadalmiasításának foka, és

— a szükségletek szerinti termelés és elosztás szempontjából.

A korszerű szocializmus és a korszerű kapitalizmus közötti különbség — hangsúlyozza Sokolović — a társadalmi tevékenység módjában rejlik. Elmondható, hogy a szocializmus a kapitalizmustól mint más tevékenységi mód csak annyiban különbözik, amennyiben lényegileg más a szükségletek szerkezete. „A szocializmusnak a kapitalizmustól abban is különböznie kell, hogy szubjektív értelemben előtte jár. Ez azt jelenti, hogy már a meglévő termelési szinten meg lehet változtatni a jelenlegi szükségletek szerkezetét.”¹⁹

A kapitalizmusra, mint olyan társadalomra, mely a szükségletek szerkezetét minden eddiginél magasabb fokra emelte, nem jellemző a szükségletek magas fokú társadalmiasítása. Amíg egyik oldalon a szükségletek gazdagsága bővíti el az embert, addig a másik oldalon a szükségletek szegényesek.

Džemal Sokolović az olvasó számára érdekes módon vizsgálja a szükségleteket — mindenek előtt a szükségletek társadalmiasítása szempontjából, miközben úgy véli, hogy lehetőség van már a társadalmi fejlődés jelenlegi szintjén eljutni a szükségletek szerinti elosztáshoz az emberi egzisztencia egyes területein. Sok társadalom képes volna már kielégíteni minden tagja kenyérszükségletét, mégsem oldotta meg még

egyik sem a kenyérnek a szükségletek szerinti elosztását, a csere megkerülésével.

Összegezve dr. Džemal Sokolović nézeteit, amelyeket a „Rad i samoupravljanje” című könyvében kifejtett, hangsúlyozni kell, hogy az jelentős hozzájárulás a munka, valamint az ember és a munka felszabaddításának marxista értelmezéséhez. Sokolović rendkívül kimerítően értelmezi Marxot és alkotó módon járul hozzá Marx munkakritikája leegyszerűsített értelmezése helyett annak elmélyítéséhez. Külön elismerést érdemel a szerző szabatos, tömör stílusa, mely lehetővé teszi, hogy közérthetően fejtsse ki a tudományos szocializmus és a marxizmus megalapítójának és kortársainak elméletét, ami nem mondható el minden esetben azokra a szerzőkre, akik munkájuk témakörét marxista tudományos igényvel közelítik meg.

Fordította Szöllösy Vágó László

Jegyzetek

¹ Džemal Sokolović: Rad i samoupravljanje, IRO „Veselin Masleša” Sarajevo, 1980; megjelent a kiadó Polis — Időszerű társadalmi elmélet című sorozatában, 256. oldalon

² Id. mű 11. oldal

³ Id. mű 12. oldal

⁴ Id. mű 16. oldal

⁵ Id. mű 21. oldal

⁶ Id. mű 39. oldal

⁷ Id. mű 42. oldal

⁸ Id. mű 55. oldal

⁹ Id. mű 99. oldal

¹⁰ Id. mű 111. oldal

¹¹ Id. mű 114. oldal

¹² Id. mű 131. oldal

¹³ Id. mű 138. oldal

¹⁴ Id. mű 161. oldal

¹⁵ Id. mű 167. oldal

¹⁶ Id. mű 197. oldal

¹⁷ Id. mű 200. oldal

¹⁸ Id. mű 224. oldal

¹⁹ Id. mű 249. oldal

Rezime

Pogledi Džemala Sokolovića na rad i samootuđenje

Studija nastoji prikazati knjigu Džemala Sokolovića Rad i samootuđenje, objavljenu u izdanju IRO „Veselin Masleša” Sarajevo, 1980. čiji je izlazak iz štampe postao izvorom živog polemiziranja.

Ocenjujući knjigu Džemala Sokolovića kao nov doprinos marksističkoj misli u nas, i predstavljajući osnovne postavke autora, stiže se slika ne samo o delu, već i o autoru, ko na neuobičajen način prilazi „kritičko-praktičnoj” filozofiji Karla Marksa, svestan da ona i danas, u mnogim svojim tačkama zbunjuje i naše savremenike, pa i one koji sebe ubrajaju u njegove sledbenike.

Polazeći od pojmovne distinkcije Marksovog i Hegelovog shvatanja rada, što po Sokoloviću neizbežno za razumevanje Marksove kritike rada, dolazimo do rada kao „subjektivne suštine privatne svojine”. Ne prezajući od ukazivanja na dilemu što u sebi krije ova Marksova teorijska postavka, nakon smelih konstatacija i zaključaka, ukazuje nam se jedna od težišnih tačaka dela: odnos otuđenja i eksploatacije.

Rad i razmena, otuđenje i vrednost, teorija otuđenja i radna teorija vrednosti, ukidanje rada i višak rada, te supstancijalni karakter upotrebne vrednosti, nalazi se na logičkoj osi drugog dela knjige, pa i prikaza.

Iz razmatranja teza za jednu novu kritiku građanskog društva, autor nas u trećem delu knjige dovodi do diktature proletarijata i ukidanja građanskog društva, da bi nam u svojim završnim analizama izložio problem ljudskih potreba i odnos socijalizma i kapitalizma prema čovekovim potrebama, i to sa tri stanovišta: strukture potreba, stepena podruštvljenja potreba i proizvodnje i raspodele prema potrebama.

Summary

Džemal Sokolović's Comprehensions on Work and Selfalienation

This study is to show the book of Džemal Sokolović: *Work and Selfalienation*, published by IRO „Veselin Masleša” Sarajevo, 1980., which became the source of polemics.

By valuing the book of Dž. Sokolović as a contribution to marxism, and explaining the major conceptions of the author we can get a picture not only of the book but the author too, and the unusual way of his interpretation of „critical-practical” philosophy of Karl Marx, being conscious of the fact that it still perplexes even our generation who happen to be his follower.

Starting from the distinction of Marx's and Hegel's comprehension of work, which is according to the author necessary for the understanding of Marx's critics on work as a subjective essence of private property. Not flinching from pointing out the doubt hidden by this theory of Marx, after some conclusions we come to the most important problems of the work: alienation and exploitation. Work and trade, alienation and value, theory of alienation and the work theory of value, elimination of work and extra work, substantial character of use-value are treated in the second part of the book.

Starting with the new critics of middle class society author reaches in the third part of the book the dictature of proletariat and breaking up of middle class society. The analyses are treating the problem of human needs, relations of socialism and capitalism considering human needs, level of socialisation of needs, production and distribution.